

O'QUVCHILARDAGI IQTIDORLILIKNI NAMOYON QILADIGAN PSIXOLOGIK XUSUSIYATLAR

Tangiqulova Gulzoda Xonimqulovna

Toshent viloyati Bekobod tumani 44-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilardagi iqtidorlilikni namoyon qiladigan psixologik xususiyatlar yoritilgan. Iqtidorli o'quvchilarning intellektual, emotsional va ijodiy jihatdan o'ziga xos tomonlari tahlil qilingan. Shuningdek, iqtidorli bolalarni aniqlash, ularning qobiliyatini rivojlantirish hamda ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlashning muhim jihatlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Iqtidorlilik, qobiliyat, iste'dod, psixologik xususiyat, intellekt, ijodkorlik, motivatsiya, iqtidorli o'quvchi, rivojlanish, ta'lim.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ularning salohiyatini rivojlantirishdan iboratdir. Chunki iqtidorli yoshlar jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan va innovatsion rivojlanishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli o'quvchilardagi iqtidorlilikni namoyon qiladigan psixologik xususiyatlarni chuqur o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Iqtidorlilik — bu insonning ma'lum faoliyat turida yuqori natijalarga erishish imkonini beruvchi individual psixologik xususiyatlar majmuasidir. Iqtidorli o'quvchilar odatda kuchli intellektual salohiyat, tez fikrlash va yuqori darajadagi qiziquvchanlik bilan ajralib turadi. Ular yangi bilimlarni tez o'zlashtiradi, murakkab savollar beradi va mustaqil izlanishga moyil bo'ladi.

Iqtidorli o'quvchilarning asosiy psixologik xususiyatlaridan biri — kuchli bilishga qiziqishdir. Bunday bolalar oddiy ma'lumot bilan cheklanib qolmay, har bir hodisaning sababini bilishga intiladi. Ular ko'proq savol beradi, yangilikka qiziqadi va mustaqil ravishda qo'shimcha ma'lumot izlaydi. Ayniqsa, ilmiy va ijodiy faoliyatga nisbatan yuqori motivatsiya ularda kuchli namoyon bo'ladi.

Tez va mantiqiy fikrlash ham iqtidorli o'quvchilarga xos xususiyatdir. Ular murakkab vazifalarni tez tahlil qiladi, muammolarga noodatiy yechim topishga harakat qiladi va o'z fikrini erkin ifoda etadi. Ayrim hollarda ular tengdoshlariga nisbatan boshqacharoq fikrlashi sababli jamoada moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Iqtidorli bolalarda ijodkorlik yuqori darajada rivojlangan bo'ladi. Ular yangicha g'oyalarni ilgari suradi, tasavvur doirasi keng bo'ladi va noodatiy fikrlashga moyillik bildiradi. Ayniqsa, san'at, adabiyot, matematika yoki texnologiya sohasida

bunday bolalarning kreativ qobiliyatlari yaqqol namoyon bo'ladi.

Iqtidorli o'quvchilarning yana bir muhim xususiyati — kuchli xotira va diqqatlilikdir. Ular ma'lumotlarni tez eslab qoladi va uzoq vaqt xotirasida saqlay oladi. Shu bilan birga, ayrim iqtidorli bolalarda o'ziga nisbatan yuqori talabchanlik kuzatiladi. Ular muvaffaqiyatsizlikni og'ir qabul qilishi yoki mukammallikka intilishi sababli ruhiy zo'rqiqlashni boshdan kechirishi mumkin.

Emotsional sezgirlik ham iqtidorli bolalarga xos jihatlardan biridir. Bunday bolalar atrofdagi voqealarni chuqur his qiladi, boshqalarning his-tuyg'ulariga ta'sirchan bo'ladi. Shu sababli ular bilan ishlashda psixologik qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

Iqtidorli o'quvchilarni rivojlantirishda o'qituvchi va psixologning roli katta. Pedagog o'quvchilarning qiziqishi va qobiliyatini kuzatib borishi, ularga ijodiy va murakkab topshiriqlar berishi kerak. Maktab psixologi esa psixologik testlar va kuzatuvlar orqali bolaning individual xususiyatlarini o'rganadi hamda unga mos yondashuvlarni tavsiya qiladi.

Oilaviy muhit ham bolaning iqtidorini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Ota-onalar farzandining qiziqishlarini qo'llab-quvvatlashi, unga erkin fikrlash imkoniyatini yaratishi va ortiqcha bosim o'tkazmasligi kerak. Sog'lom psixologik muhit bolaning qobiliyatlarini erkin namoyon etishiga yordam beradi.

Iqtidorli o'quvchi xulqining motivatsion jihati quyidagi belgilarda namoyon bo'ladi.

1. Qoniqish hissi bilan kechuvchi predmetli faoliyatning muayyan bir tomoniga yoki shaxsiy faollikning aniq bir shakliga nisbatan ta'sirchanlik.
2. U yoki bu fan yoki faoliyat sohasiga o'ta qiziquvchanlik qandaydir faoliyatga haddan ziyod e'tibor berish.
3. Bilim ehtiyoji va qiziquvchanlikning o'ta yuqori bo'lishi.
4. An'anaviylikdan qochish.
5. Shaxsiy faoliyat natijalariga haddan ziyod tanqid ko'zi bilan qarash, oliy maqsadlarga qo'ya bilish, komillikka intilish.

Iqtidorlikni namoyon qiladigan psixologik xususiyatlar faqatgina iqtidorlik bilan kechadigan belgilar sifatida ko'rilishi lozim (ular, iqtidorlikni yuzaga keltirmaydi), shuning uchun yuqorida sanab o'tilgan belgilar faqatgina iqtidorni mavjudligini taxmin qilishimizga imkon beradi, xolos.

Zamonaviy konsepsiyalarda intellekt ko'rinishlariga muvofiq iqtidor ko'rinishlari ham ajratilgan. Masalan, G. Gardner tomonidan namoyon bo'lishi xususiyatlariga ko'ra kinestik, makon mantiqiy - matematik musiqiy lingvistik va ijodiy iqtidor ko'rinishlari, Myunxen tadqiqotlarida esa iqtidorning kognitiv omillardan xoliligi namoyish qilingan: intellektual, kreativ, ijtimoiy kompetentlik, musiqiy va sensomotor qobiliyatlar. Iqtidorlikda sifatli jihatlardan bir

qatorda miqdoriy jihatlarini ham ajratib ko'rsatish mumkin.

Iqtidorlilikning sifatli xarakterlarini tahlil qilish shaxsning u yoki bu faoliyat turida namoyon qiladigan maxsus psixik xususiyatlari bilan bog'liq iqtidorlilikning miqdor xarakteristikasini tahlil qilish insonning psixik imkoniyatlarini namoyon qilish darajasi bilan bog'liq. Iqtidorlilikni quyidagi mezonlarga binoan turlarga ajratish mumkin:

1. Faoliyat turi va uning psixik sohadagi o'rniga ko'ra turlari.
2. Shakllanganlik darajasiga ko'ra turlari.
3. Namoyon bo'lishiga ko'ra turlari.
4. Turli faoliyat turlarida namoyon bo'lishi kengligiga ko'ra turlari.
5. Yosh davr taraqqiyoti xususiyatlariga ko'ra turlari.

Faoliyat turlari va uning psixologiya sohalaridagi o'rniga ko'ra turlari faoliyatning 5 turi va psixologiya sohalarining o'zaro hamohangligi doirasida ajratiladi. Asosiy 5 faoliyat turlari: amaliy, nazariy, (bilim), badiiy-estetik, kommunikativ va ma'naviy-axloqiy psixik sohalar: intellektual emotsional va motivatsion-irodaviy. Shunga muvofiq, iqtidorlilikning quyidagi turlari farqlanadi. Amaliy faoliyatda sportiv tashkilotchilik iqtidorini: bilim (nazariy) faoliyatlarda intellektual iqtidorni: badiiy-estetik faoliyatda xoreografik, sahnaviy she'riyat, rassomchilik va musiqiy iqtidorni; kommunikativ faoliyatlarda eng avvalo liderlik va attraktiv iqtidorni: ma'naviy-axloqiy faoliyatda esa yangi axloqiy qadriyatlar va insonlarga xizmat qiluvchi ma'rifatni yaratish iqtidorini ajratib ko'rsatishi mumkin.

Iqtidorlilikning har bir ko'rinishi o'zida psixologiya sohalarining borini mujassamlashtiradi, biroq faoliyat turi xususiyatiga ko'ra ularning darajasi har xil bo'ladi. Ushbu mezon iqtidorga tizimli qarash imkonini yaratdi. Shu bilan birga faoliyat qobiliyatlarini namoyon qilish, shakllantirish vositasiga aylandi. Bir xil iqtidor turi har bir individualda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. «Iqtidorni shakllanganlik darajasi» mezoniga ko'ra yaqqol va potensial iqtidor turlarini ajratish mumkin.

Yaqqol iqtidor – bu o'quvchining yosh va ijtimoiy qonuniyatlar bilan hisoblagandagiga nisbatan faoliyatni bo'luvchi psixik taraqqiyotining erishilgan ko'rsatkichini psixologik harakteristikasidir. Bu vaziyatda keng qamrovli faoliyat turlari haqida gap ketmoqda.

Bunday iqtidor negizida o'quvchi talanti yotadi. Talantli o'quvchi – bu faoliyatni bajarishda ob'ektiv yangilik va ijtimoiy ahamiyati darajasiga javob beruvchi natijalarga erishuvchi o'quvchidir. Talantli o'quvchi faoliyati o'z ishining ustasi bo'lgan ekspertlar tomonidan baholanadi.

Potensial iqtidor – bu o'quvchining u yoki bu faoliyat turida yuqori psixik imkoniyatlarga erishishni belgilovchi psixologik xususiyatlar bo'lib, ayrim

kamchiliklar tufayli ayni damda namoyon bo'lmagan iqtidordir. Ushbu potensialning rivojlanishiga atrofdagi salbiy omillar ta'sir qilayotgan bo'lishi mumkin (nomaqbul oila, noaniq motivatsiya, o'zini boshqara olmaslik va boshqalar). Potensial iqtidorni aniqlash uchun diagnostik metodikalarni qo'llash va zaruriy choralarni ishlab chiqish ularning kelgusidagi taraqqiyoti uchun zamin hozirlaydi.

«Namoyon bo'lish shakli» mezoniga ko'ra oshkora va menirin iqtidor turlari bor: oshkora iqtidor o'quvchi iqtidorida xattoki noqulay sharoitlarda ham aytarli yaqqol va aniq ko'rinib turadi. O'quvchining intilishlari shunchalik ravshanki, uning iqtidoriga shubha qilish mumkin emas, shu bois bunday o'quvchilar bilan ishlashda mutaxassislar qiynalmaydilar.

Menirin iqtidor o'quvchi faoliyatida unchalik yorqin ko'zga tashlanmaydi, ko'pincha niqoblangan shaklda bo'ladi. Natijada o'quvchi iqtidori haqida noto'g'ri xulosa chiqarishi mumkin. Hesh kim xunuk o'rdakchani kelajakda chiroyli oqqushga aylanishini oldindan ko'ra bilmaydi. Aynan mana shunday o'quvchilar kelajakda yuqori cho'qqilarga erishadi.

Menirin iqtidorlilarni asosiy sababi, u to'siqlarning mavjudligidan ular o'quvchi iqtidorini namoyon qilishiga to'sqinlik qiladi, menirin iqtidor shakli o'z tabiatiga ko'ra murakkab fenomen sifatida namoyon bo'lishiga ko'ra betakroridir, ushbu iqtidor turini an'anaviy metodlari yordamida aniqlab bo'lmaydi, menirin iqtidor egalarini o'rganish uzoq jarayon bo'lib, u kompleks metodlari o'quvchi xulq - atvorini tahlil qilish natijasidan aniqlanishi mumkin.

«Turli faoliyat turlarida namoyon bo'lishi miqyosi « mezoniga ko'ra, umumiy (yoki aqliy) va maxsus iqtidorni ajratish mumkin. Umumiy iqtidorlikda turli faoliyat turlariga nisbatan munosabatda namoyon bo'ladi va uning samaradorligini ta'minlaydi.

Umumiy iqtidorning negizini o'zida emotsional, motivatsion - irodaviy sifatlarini mujassamlashtirgan aqliy qobiliyatlar yotadi. Umumiy iqtidor faoliyatni emotsional va motivatsion negizlarni sobit qadamlik va o'zini - o'zi boshqarish samaradorligi bilan muvofiqligi orqali aniqlanadi.

Maxsus iqtidor faqatgina muayyan bir faoliyat turida namoyon bo'ladi (sport, musiqa, she'riyat) umum iqtidor maxsus iqtidor bilan uzviy bog'liq. Umum iqtidor ta'sirida maxsus iqtidor namoyon bo'layotgan faoliyat yuqori darajada o'zlashtiriladi.

«Yosh davri taraqqiyoti xususiyatlari» mezoniga ko'ra erta va kech iqtidorni ajratib ko'rsatish mumkin. Bu yerda o'quvchi psixik taraqqiyot va yosh davri muhim ahamiyat kasb etadi. Shuni inobatga olish zarurki, erta namoyon bo'lgan layoqat kelgusida namoyon bo'lmasligi mumkin. Shu bilan birga erta namoyon bo'lmagan iqtidor kelgusida yaqqol ko'zga tashlanishi mumkin. Erta iqtidori namoyon bo'lgan o'quvchilarni «vunderkindlar» deb atash mumkin. Vunderkind (so'zma-so'z tarjimai «ajoyib o'quvchilar» - bu muayyan faoliyat turida musiqa, rasm shizish va boshqalar)

maktabgacha yoki kichik maktab yoshi davridan yorqin muvafaqqiyatga erishgan o'quvchidir. Bunday o'quvchilar ishida intellektual vunderkindlar alohida o'ringa ega, ular 2-3 yoshdan o'qish - yozishni, birinchi sinf dasturlarini o'zlashtirib olishlari mumkin. Ularning bilish faolligi haddan ziyod yuqori bo'ladi.

Yoshga bog'liq iqtidor faoliyat sohasiga ham bog'liqdir, san'at, ayniqsa, musiqiy iqtidor juda erta namoyon bo'ladi. Tasviriy san'atga bo'lgan iqtidor esa undan kechroq namoyon bo'ladi. Ilmiy sohadagi iqtidor esa zaruriy bilimlar egallangandan so'ng namoyon bo'la boshlaydi. Bunda ayniqsa, matematik layoqatning o'rni katta. Demak, har qanday iqtidor turlari muayyan bir mezonlar asosida klassifikatsiyalanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilardagi iqtidorlilik turli psixologik xususiyatlar orqali namoyon bo'ladi. Kuchli qiziquvchanlik, tez fikrlash, ijodkorlik, yuqori motivatsiya va emotsional sezgirlik iqtidorli bolalarning asosiy belgilaridan hisoblanadi. Bunday o'quvchilarni o'z vaqtida aniqlash va ularni psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash kelajakda yetuk mutaxassislar va ijodkor shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziev E. G. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O'qituvchi, 2017.
2. Davletshin M. G. Yosh davrlari psixologiyasi. — Toshkent, 2018.
3. Karimova V. M. Ta'lim psixologiyasi. — Toshkent: Sharq, 2020.
4. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika nazariyasi. — Toshkent, 2019.
5. Vygotskiy L. S. Psixologik rivojlanish asoslari. — Moskva, 2016.